

Το βιβλίο Ιστορίας των Χωραφά και Ποταμιάνου *Νέα Ελληνική Ιστορία*²⁶

Ευαγγελία Κανταρτζή

Διευθύντρια Μουσείου Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης

info@ekedisy.gr

Περίληψη

Το βιβλίο Ιστορίας των Χωραφά και Ποταμιάνου *Νέα Ελληνική Ιστορία για την ΣΤ' Δημοτικού* εκδόθηκε το 1928 από τον Εκδοτικό Οίκο του Ιωάννη Δ. Κολλάρου στην Αθήνα σε μια περίοδο στην οποία η πολιτική του κρατικού παρεμβατισμού στην έγκριση των σχολικών βιβλίων είναι ιδιαίτερα έντονη. Η έκδοση αυτή του 1928 είναι η τρίτη έκδοση του βιβλίου και η άδεια κυκλοφορίας του δόθηκε στις 30/5/1925, ημερομηνία στην οποία πραγματοποιείται η πρώτη του έκδοση. Το συγκεκριμένο βιβλίο ήταν πολύ διαδεδομένο, καθώς πραγματοποίησε πολλές ακόμα εκδόσεις. Το βιβλίο εκδίδεται από τον γνωστό εκδοτικό οίκο του Βιβλιοπωλείου της Εστίας Ιωάννη Κολλάρου, του οποίου η εκδοτική παραγωγή σε σχολικά εγχειρίδια καταλαμβάνουν το σύνολο σχεδόν της παραγωγής της τα χρόνια αυτά. Το βιβλίο αποτελείται από 10 ενότητες. Η πρώτη ενότητα με την οποία ξεκινά είναι η «οργάνωση του Νέου Ελληνισμού» και τελειώνει με την ενότητα «προς την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας». Ακόμα και στις μεταγενέστερες εκδόσεις του βιβλίου (υπάρχει έκδοση του βιβλίου και το 1946) το περιεχόμενο είναι ακριβώς το ίδιο αν και το περιεχόμενο της νέας ελληνικής ιστορίας έχει διευρυνθεί σημαντικά, καθώς έχουν μεσολαβήσει σημαντικά ιστορικά γεγονότα.

1. Εισαγωγή. Ποιο είναι το πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργείται το συγκεκριμένο βιβλίο;

Ο αντίκτυπος της Μικρασιατικής καταστροφής επηρεάζει την πορεία της Ελλάδας. Η αλλαγή στο πολιτικό σκηνικό το 1920 ανακόπτει κάθε μεταρρυθμιστική προσπάθεια. Οι εκλογές δίνουν τη νίκη στα αντιβενιζελικά κόμματα. Από την περίοδο 1920 μέχρι 1928 επικρατεί περίοδος αστάθειας και το αποδεικνύουν οι αλλαγές 34 κυβερνήσεων και 24 Υπουργών Παιδείας. Σε όλη αυτήν την περίοδο η εκάστοτε κυβέρνηση αναιρεί τις προσπάθειες της προηγούμενης, ανεξάρτητα με το αν ανήκουν στο ίδιο κυβερνητικό κόμμα είτε σε αντίθετο.

Εικόνα 4. Το εξώφυλλο του βιβλίου

²⁶ Τα βιβλία τα οποία χρησιμοποιούνται ως πηγές ανήκουν στις Συλλογές του Μουσείου Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης του Εθνικού Κέντρου Έρευνας και Διάσωσης Σχολικού Υλικού.

Η γρήγορη διαδοχή των κυβερνήσεων, ο σχηματισμός του Στρατιωτικού Συνδέσμου για την άμυνα της δημοκρατίας, τα πραξικοπήματα του Πλαστήρα, η απόπειρα κατά του Βενιζέλου, σημαδεύουν την πολιτική ζωή της χώρας, που καταλήγει στην κατάλυση της δημοκρατίας από τον Πάγκαλο. Ο στρατηγός Κονδύλης στις 21 Αυγούστου του 1926 ανατρέπει τη δικτατορία, παίρνει την εξουσία και αποκαθιστά τη Μοναρχία. Η πολιτική αστάθεια φαίνεται να σταματά, όταν στις εκλογές του Αυγούστου του 1928 το κόμμα των Φιλελευθέρων με τον Ελευθέριο Βενιζέλο πλειοψηφεί και σχηματίζει κυβέρνηση που διαρκεί έως το 1932 που ο Βενιζέλος παραιτείται και σχηματίζεται κυβέρνηση Τσαλδάρη.

Άμεσα συνδεδεμένη με τις πολιτικές ανατροπές και αλλαγές είναι η εκπαιδευτική πολιτική. Με την κυβερνητική αλλαγή της 1ης Νοεμβρίου 1920 η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση, το πιο σημαντικό έργο της τριετίας 1917-1920, θα θεωρηθεί έργο «πραξικοπηματικό». Έτσι λίγους μήνες μετά την κυβερνητική μεταβολή θα καταργηθούν οι διατάξεις της μεταρρύθμισης. Στις 5 Νοεμβρίου του 1920 ο Τριανταφυλλίδης όπως και οι Δελμούζος και Γληνός υποβάλλουν την παραίτησή τους, που έγινε δεκτή, στον νέο υπουργό Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως Θρ. Ζαΐμη.

Η επανάσταση του Πλαστήρα το 1922 θα επαναφέρει τη φιλελεύθερη πολιτική. Ο Γληνός επιστρέφει στο Υπουργείο Παιδείας και μέσα σε ένα προοδευτικό κλίμα ετοιμάζονται νέα εκπαιδευτικά νομοσχέδια. Τα συντηρητικά στοιχεία της κυβέρνησης αλλά και η κρισιμότητα της γενικότερης πολιτικής κατάστασης δεν επιτρέπουν όμως γενναία εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (Κοκκίνη, 1989: 19).

Με διατάγματα επανέρχεται σε ισχύ ο νόμος 1332 με την τροποποίηση ότι επιτρέπει την εισαγωγή βοηθητικών βιβλίων στις τέσσερις ανώτερες τάξεις του Δημοτικού και όχι μόνο στις δύο και περιορίζει τη δημοτική γλώσσα στις τρεις κατώτερες τάξεις.

Το 1924 εκδίδεται η απόφαση 5308 με την οποία καθορίζονται ως βοηθητικά βιβλία για τα Δημοτικά σχολεία τα εξής: 1) συλλογή αριθμητικών προβλημάτων για τις τέσσερις ανώτερες τάξεις 2) ιστορία για την Ε΄ και ΣΤ΄ τάξη 3) γεωγραφία για τις τέσσερις ανώτερες τάξεις (Λέφας, 1942: 353). Ο νόμος 3180 του 1924 αναθέτει την κρίση των σχολικών βιβλίων σε επιτροπές, ενώ η έγκριση των βιβλίων ισχύει για μια δεκαετία. Τα βοηθητικά βιβλία πρέπει να είναι γραμμένα στη δημοτική και όχι στη γλώσσα των αναγνωστικών, ενώ η δημοτική εισάγεται σε όλες τις τάξεις.

Η κατάληψη της εξουσίας από τον στρατηγό Πάγκαλο το 1925 και η επιβολή της δικτατορίας αλλάζει προσανατολισμό και στο καθεστώς των σχολικών βιβλίων. Η Διδασκαλική Ομοσπονδία δηλώνει την αντίθεσή της στα μέτρα που προαναγγέλλονται:

«Ως προς την ουσίαν και την σημασίαν της εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως, αφού διά του συστήματος τούτου εις την δημοτικήν εκπαίδευσιν από του 1917 μέχρι του 1920 και από του 1920 μέχρι σήμερον οι δημοδιδάσκαλοι της Ελλάδος επείσθησαν εμπραγμάτως περί της μεγίστης και ευεργετικωτάτης διά το Έθνος σημασίας της μεταρρυθμίσεως ταύτης και εις αλληπαλλήλους συνελεύσεις ετόνισαν την απόφασίν των όπως επιμείνωσιν εις την διαχαραχθείσαν ορθήν οδόν προς ασφαλή πρόοδον και αναγέννησιν του Έθνους, έρχεται νυν το υπουργείον της Παιδείας και υπό την επίδρασιν θορύβου, συκοφαντιών, ανεξακριβώτων θρύλλων και συσκοτισμού συστηματικού ζητεί να ανατρέψη και πάλιν διά δευτέραν φοράν πάσαν την συντελεσθείσαν εργασίαν, ζητεί να αναστατώσιν και πάλιν σχολείον και διδασκάλους, μαθητάς και γονείς και προγράμματα και διδακτικά βιβλία, ενώ ολόκληρος ο διδασκαλικός κόσμος μάρτυς αψευδής, ευσυνείδητος και άτεγκτος βροντοφωνεί ότι ουδεμία επιβουλή ούτε κατά της θρησκείας, ούτε κατά της Πατρίδος, ούτε κατά της οικογενείας, ούτε κατά της γλώσσης ενυπάρχει εις τα βιβλία της

δημοτικής εκπαιδύσεως, τα εισηγμένα νυν εις τα δημοτικά σχολεία, αλλά τουναντίον παιδαγωγική αρτιότητος πανθομολογουμένη διακρίνει αυτά από των προγενεστέρων της καθαρευούσης» (Διδασκαλικόν Βήμα, 10-1-1926, 61, 1).

Νέος νόμος για το καθεστώς των διδακτικών βιβλίων ψηφίζεται στις 5 Μαΐου του 1926 «περί των διδακτικών βιβλίων της δημοτικής εκπαιδύσεως». Η έγκριση τώρα ισχύει για μια τριετία και τα βιβλία πρέπει να πληρούν τους όρους της προκήρυξης, δηλαδή να μην περιλαμβάνουν οτιδήποτε αντίθετο προς τη θρησκεία, την πατρίδα, το πολίτευμα και τα χρηστά ήθη. Δεν επιτρέπεται η έγκριση πέραν των δύο αναγνωστικών για κάθε τάξη. Για τις τάξεις Ε΄ και ΣΤ΄ προβλέπεται η χρήση της Καινής Διαθήκης (έκδοση Οικουμενικού Πατριαρχείου) και Εγχειρίδιο το οποίο θα περιλαμβάνει τα σπουδαιότερα γεγονότα της ιστορίας της Ελληνικής γλώσσας (Λέφας, 1942: 354). Ως γλώσσα των βιβλίων ορίζεται εκείνη των εφημερίδων:

«Καθ' α πληροφορούμεθα, μετά την λήψιν των γνωστών μέτρων κατά των δημοτικιστών, απεφασίσθη ο καταρτισμός επιτροπής προς σύνταξιν πρακτικών διδακτικών βιβλίων. Ως γλώσσα των βιβλίων ορίσθη η των εφημερίδων» (Ελεύθερος Τύπος, δημοσιευμένο στο Διδασκαλικόν Βήμα, 10-1-1926, 61, 4)

Είναι τέτοια τα όρια του συγκεντρωτισμού που μέχρι και τα σχολικά τετράδια πρέπει να έχουν έγκριση: «Από της ενάρξεως του προσεχούς σχολικού έτους 1926-1927 και εφεξής απαγορεύεται η χρήσις δι' άπαντα τα εν τω Κράτει λειτουργούντα σχολεία δημόσια, δημοσυντήρητα και ιδιωτικά άλλων τετραδίων πλην εκείνων, τα οποία θέλει καθορίζει εκάστοτε ειδική εγκύκλιος του Υπουργείου της Παιδείας και Θρησκευμάτων. Τα παρά την ανωτέρω απαγόρευσιν κυκλοφορούντα τυχόν και χρησιμοποιούμενα τετράδια κατάσχονται, κατά δε των κυκλοφορούντων τοιούτων εφαρμόζονται αι διατάξεις του νόμου 2387 «περί προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας».

Η δικτατορία Κονδύλη, η οποία διαδέχθηκε τη δικτατορία του Πάγκαλου, επαναφέρει σε ισχύ τον νόμο 1332 και εγκρίνει –στην κρίση των βιβλίων που ακολουθεί– το 1927 όλα τα βιβλία που υποβλήθηκαν, συνολικά 42 (Λέφας, 1942: 355). Η δικτατορία του Κονδύλη παραδίδει την εξουσία σε Οικουμενική Κυβέρνηση και το Υπουργείο Παιδείας ανατίθεται στον Θ. Νικολούδη, μέλος του λαϊκού κόμματος. Το 1927 με τον νόμο 3438/1927 εισάγεται η δημοτική γλώσσα στο Δημοτικό Σχολείο με την υποχρέωση να διδάσκεται η καθαρεύουσα στην Ε΄ και ΣΤ΄ τάξη 3-4 ώρες εβδομαδιαίως. Επαναφέρεται όμως το σύστημα συγγραφής με όρους καθορισμένους με προκήρυξη του Υπουργείου και για κάθε μάθημα εγκρίνεται συγκεκριμένος αριθμός βιβλίων το περιεχόμενο των οποίων πρέπει να αντλεί τα θέματά του από τον οικογενειακό, θρησκευτικό, κοινωνικό και εθνικό βίο.

Στα μέσα του 1928 διενεργούνται εκλογές στις οποίες επικρατεί το κόμμα των Φιλελευθέρων και σχηματίζεται νέα κυβέρνηση υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ανατίθεται στον Υπουργό Παιδείας Κωνσταντίνο Γόντικα να προετοιμάσει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Η μεταρρύθμιση αυτή, η οποία θέτει τα θεμέλια του αστικού σχολείου και θεσμοθετεί το σχολείο μέχρι το 1964, βασίζεται στα νομοσχέδια των Γόντικα (1929) και Γεωργίου Παπανδρέου (1930). Κινείται στο ίδιο πνεύμα με τα νομοσχέδια του 1913 και τη μεταρρύθμιση του 1917-1920, δηλαδή οραματίζεται μια εκπαίδευση η οποία θα ανταποκρίνεται στις ανάγκες της κοινωνίας.

Το ζήτημα των σχολικών βιβλίων απασχολεί έντονα τον εκπαιδευτικό κόσμο και αυτό φαίνεται και από μια σειρά άρθρων που δημοσιεύονται στο *Διδασκαλικό Βήμα*. Ο οικονομικός ανταγωνισμός οδηγεί σε σειρά αντιπαραθέσεων ανάμεσα σε συγγραφείς, εκδότες, βιβλιοπώλες με αποτέλεσμα συχνά να χρησιμοποιούνται αθέμιτα μέσα. Το *Διδασκαλικόν Βήμα* στο φύλλο του της 2-9-1928 αναφέρεται σε σκάνδαλο σχετικά με τη δημιουργία «τραστ» διδακτικών βιβλίων μεταξύ των εκδοτών Ι. Κολλάρος, Ι. Σιδέρης, Ι. Κορνάρος και Τζάκας Δ.-Δελαγραμμάτικας Στ & ΣΙΑ. Οι υπάλληλοι του τραστ αρνούνται να προμηθεύσουν σε βιβλιοπώλες βιβλία της μέσης εκπαίδευσης αν δεν πωλούν μόνο βιβλία του τραστ για τα Δημοτικά σχολεία. Μάλιστα, ο Πανελλήνιος Συνεταιρισμός Βιβλιοπωλών στέλνει επιστολή στο Υπουργείο Παιδείας και στο *Διδασκαλικό Βήμα* διαμαρτυρούμενος για τη δημιουργία αυτού του τραστ που στόχο είχε την εκμετάλλευση και πώληση των σχολικών βιβλίων:

«Το ΤΡΑΣΤ τούτο συνεκέντρωσε εις χείρας του τα περισσότερα και σπουδαιότερα διδακτικά βιβλία της Μέσης Εκπαιδύσεως, αντιθέτως δε ελάχιστα και μικράς κυκλοφορίας βιβλία του δημοτικού τα εξής: Εν Αλφαθητάριον (του κ. Σικώκη) εκ των 6 εγκεκριμένων. Δύο αναγνωστικά γ' τάξεως (Οδύσσεια και Σκόρπια λουλούδια Κονιδάρη-Κουρτίδη) εκ των 6 εγκεκριμένων. Εν Αναγνωστικόν της ε' τάξεως εις δημοτικήν γλώσσαν (Ο Πύργος του Βοσπόρου) εκ των 5 εγκεκριμένων. Κανέν εκ των εγκεκριμένων προβλημάτων συνδιδασκομένων τάξεων γ' δ' ε' σ' και άλλα των άλλων τάξεων. Διά να επιβάλη όμως το ΤΡΑΣΤ τα ολίγα βιβλία τους εις τα Δημοτικά Σχολεία έστειλεν εγκυκλίους ων αντίγραφα επισυνάπτομεν προς τους Βιβλιοπώλας των επαρχιών και προς αποτελεσματικωτέραν ενέργειαν και περιοδεύοντας υπαλλήλους του [...]. Όλοι αυτοί οι περιοδεύοντες προκαλούν τους βιβλιοπώλας των επαρχιών να υπογράψουν δήλωσιν με ποινικήν ρήτραν ότι δεν θα εισαγάγουν εις τα βιβλιοπωλεία των βιβλία Εκδοτών μη ανηκόντων εις το ΤΡΑΣΤ. Εις τους αρνούμενους βιβλιοπώλας να υπογράψουν την δήλωσιν το ΤΡΑΣΤ δηλοί ότι δεν θα τους δώση να πωλήσουν βιβλία της Μέσης Εκπαιδύσεως, τα οποία μόνον αυτό έχει και ότι θα τους πάρη τας εφημερίδας, εάν είνε πράκτορες των εφημερίδων» (Διδασκαλικόν Βήμα, 23-9-1928, 197, 2).

Τον έντονο οικονομικό ανταγωνισμό αποδεικνύουν και οι πολλές διαφημίσεις σχολικών βιβλίων στα ανάλογα περιοδικά όπως στο *Διδασκαλικό Βήμα*, ιδίως κατά την έναρξη της σχολικής χρονιάς. Κυριαρχούν οι διαφημίσεις από τους μεγάλους εκδοτικούς οίκους, κυρίως του Δημητράκου και του Κολλάρου, οι οποίες συχνά καταλαμβάνουν ολόκληρες σελίδες ή και δισέλιδα. Μέσα στο έντονο αυτό πλαίσιο του ανταγωνισμού και πολλοί συγγραφείς αυτοδιαφημίζονται, όπως και ο συγγραφέας πολλών αναγνωστικών Δημοσθένης Ανδρεάδης ο οποίος εμφανίζεται να διαφημίζει μόνος τα βιβλία του επενδύοντας κυρίως στη συναδελφικότητα των δασκάλων: *«ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ κ. κ. ΣΥΝΑΔΕΛΦΟΥΣ. ΕΧΩ ΚΙ' ΕΓΩ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ ΓΙΑ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΤΑΞΕΙΣ. ΘΑ ΣΑΣ ΕΙΜΑΙ ΥΠΟΧΡΕΩΜΕΝΟΣ, ΑΝ ΠΡΟΤΙΜΗΣΕΤΕ ΚΑΝΕΝΑ ΑΠ' ΑΥΤΑ ΓΙΑ ΤΟ ΝΕΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ. Ο ΣΥΝΑΔΕΛΦΟΣ ΣΑΣ ΔΗΜΟΣΘ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ» (Διδασκαλικόν Βήμα, 23-9-1928: 197, 8).*

Σειρά άρθρων δημοσιεύονται που δείχνουν πως το ζήτημα των σχολικών βιβλίων είναι ακανθώδες:

«Μια ματιά σ' όλα τα διδακτικά βιβλία και ειδικά για μας στα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου μας πείθει, πως στο πρόβλημα του διδακτικού βιβλίου δε δόθηκε η ανάλογη με τη σπουδαιότητά του προσοχή. Με τη μεγαλύτερη προχειρότητα κ' επιπολαιότητα σερβίρονται στα παιδιά βιβλία τέτοια, που σαν φαγητά κακομαγειρεμένα και

δυσκολοχώνευτα ταλαιπωρούν το πνευματικό στομάχι τους [...] Η ευκολία δε, που μ' αυτή φέρνεται η έγκριση βιβλίων, δημιούργησε ένα συγγραφικό οργανισμό, που πάει να μας κάμη όλους συγγραφείς βιβλίων, και θεμιτούς και αθεμιτούς συνασπισμούς, από τη μια γνωστών κι' αγνώστων συγγραφέων με γνωστούς λογοτέχνες, για να παρουσιάσουν τα βιβλία τους με φήμα λογοτεχνική, κι' από την άλλη των συγγραφικών ομίλων μ' εκδοτικούς οίκους. Ο τελευταίος συνασπισμός κάνει ευκολώτερη την έγκριση βιβλίων. Ή για να είμαστε περισσότερο μέσα στα πράγματα, η έγκριση ενός βιβλίου γίνεται προβληματική, αν υποβληθή το βιβλίο από το συγγραφέα του κι' όχι από εκδοτικό οίκο. Έγινε αυτό σε γνωστότατη συγγραφέα διδακτικών βιβλίων, όπως μας πληροφόρησε μια συνάδελφος γνωστή της. Κανένα από τα βιβλία της δεν εγκρίθηκε, όταν υποβάλλονταν από την ίδια. Τα ίδια όμως βιβλία εγκρίθηκαν όλα, όταν παραχωρήθηκαν από τη συγγραφέα σε εκδοτικούς οίκους και υποβλήθηκαν απ' αυτούς. Ιδιαίτερα βέβαια θίγεται στο άρθρο η οικονομική εκμετάλλευση των διδακτικών βιβλίων από τους εκδότες: Γιατί είναι αλήθεια, πως οι πολυτάλαντοι εκδοτικοί οίκοι έγιναν και γίνονται τέτοιοι περισσότερο από την κατανάλωση των διδακτικών βιβλίων και μάλιστα των αναγνωστικών του δημοτικού σχολείου ενώ οι συγγραφείς παίρνουν μόνον μερικά ψίχουλα από το πλούσιο τραπέζι» (Διδασκαλικόν Βήμα, Τα διδαχτικά βιβλία Α', 8-9-1929 και Διδασκαλικόν Βήμα, Τα διδαχτικά Βιβλία Β', 15-9-1929).

Η έκδοση αυτή του 1928 είναι η τρίτη έκδοση του βιβλίου και η άδεια κυκλοφορίας του δόθηκε στις 30/5/1925, ημερομηνία στην οποία πραγματοποιείται η πρώτη του έκδοση. Με την ίδια απόφαση εγκρίνεται και το βιβλίο Ιστορίας της Ε' τάξης, «Ιστορία της ελληνικής αυτοκρατορίας» των ίδιων συγγραφέων. Φαίνεται μάλιστα ότι είναι και τα μόνο εγκεκριμένα και αυτό διαφημίζεται από τον εκδοτικό οίκο.

Το συγκεκριμένο βιβλίο ήταν πολύ διαδεδομένο, καθώς πραγματοποίησε πολλές ακόμα εκδόσεις. Οι δύο συγγραφείς του βιβλίου έχουν εκδώσει μια σειρά σχολικών βιβλίων Ιστορίας, κάποια από αυτά μάλιστα διαφημίζονται στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου. Σε άλλα βιβλία Ιστορίας εμφανίζεται ως συγγραφέας μόνο ο Χωραφάς²⁷.

Το βιβλίο εκδίδεται από τον γνωστό εκδοτικό οίκο του Βιβλιοπωλείου της Εστίας Ιωάννη Κολλάρου, του οποίου η εκδοτική παραγωγή σε σχολικά εγχειρίδια καταλαμβάνουν το σύνολο σχεδόν της παραγωγής της τα χρόνια αυτά (Καρακατσούλη, 2011: 81). Ο εκδοτικός οίκος της Εστίας εκδίδει και τα περισσότερα αναγνωστικά βιβλία, τα οποία διαφημίζονται στο οπισθόφυλλο του βιβλίου μαζί με τα υπόλοιπα βιβλία Ιστορίας που κυκλοφορούν από τον ίδιο εκδοτικό οίκο, των ίδιων μάλιστα συγγραφέων.

Στο τέλος του βιβλίου υπάρχει ξανά κατάλογος μόνο των βιβλίων ιστορίας των ίδιων συγγραφέων για τις τάξεις στις οποίες διδάσκεται το αντίστοιχο μάθημα, δηλαδή τις Γ', Δ', Ε' και ΣΤ' τάξεις.

Στο οπισθόφυλλο εμφανίζεται και η τιμή του βιβλίου «12 δραχ.» με τη διευκρίνιση ότι στην τιμή των βιβλίων υπάρχει αύξηση 20%, σύμφωνα με τη νομοθεσία, εφόσον μεταφέρονται σε άλλες πόλεις από τον τόπο έκδοσής τους.

Το βιβλίο επανεκδόθηκε το 1938 με τίτλο *Ιστορία της Νέας Ελλάδος*. Στην έκδοση αυτή το όνομα του δεύτερου συγγραφέα, του Σ. Ποταμιάνου, άγνωστο για ποιους λόγους, δεν εμφανίζεται. Το βιβλίο είναι γραμμένο τώρα στην καθαρεύουσα και, αν και παραμένει ίδιο

²⁷ Χωραφάς, Α. (1921). Καθηγητού, Ιστορία της Νέας Ελλάδος (μετά πολλών εικόνων και χαρτών) διά την ΣΤ' τάξιν των δημοτικών σχολείων, κατά το επίσημον πρόγραμμα της 1^{ης} Σεπτεμβρίου 1913, Αθήναι: Εκδότης Μιχαήλ Σ. Ζηκάκης.

ως προς το περιεχόμενο, έχει προστεθεί ένα κεφάλαιο με τίτλο «Ο βασιλεύς Γεώργιος ο Β΄ και το εθνικόν κράτος της 4^{ης} Αυγούστου 1936.

Το εξώφυλλο του βιβλίου είναι εικονογραφημένο από τον Φ. Αριστεύ, όπως βεβαιώνει και η υπογραφή του εικονογράφου στο εξώφυλλο, όχι και τόσο συνηθισμένη τακτική την περίοδο εκείνη. Ο εκδοτικός οίκος προφανώς θεωρώντας ότι ανεβάζει την αίγλη του βιβλίου το επισημαίνει, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα και την αξία του εικονογράφου, ο οποίος θα πρέπει να είναι αναγνωρίσιμος στο κοινό στο οποίο απευθύνεται, δηλαδή τους εκπαιδευτικούς. Ας μην ξεχνάμε ότι το σχολικό βιβλίο είναι προϊόν εμπορικής εκμετάλλευσης και επομένως ακολουθεί τους κανόνες της αγοράς και της διαφήμισης.

Ο Φρίξος Αριστεύς, πράγματι, δεν είναι μια τυχαία μορφή αλλά ένας ζωγράφος με ιδιαίτερες περγαμηνές και σημαντικό έργο. Ευτύχησε να έχει δασκάλους τους Βολονάκη, Προσαλέντη, Ροϊλό, Βρούτο και Λύτρα στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών όπου ξεκίνησε τις σπουδές του στη ζωγραφική. Συνέχισε στο Μόναχο με δάσκαλο τον Νικόλαο Γύζη. Με την επιστροφή του έλαβε μέρος σε πολλές ομαδικές και ατομικές εκθέσεις, χωρίς όμως να τύχει μεγάλης αναγνώρισης λόγω του ιδιόρρυθμου χαρακτήρα του και της ιδιαίτερης θεματολογίας του. Για βιοποριστικούς λόγους ασχολήθηκε με τη γελοιογραφία, τη λιθογραφία και την εικονογράφηση βιβλίων, ενώ παράλληλα εργάστηκε και ως καθηγητής τεχνικών σε γυμνάσια.

Το βιβλίο αποτελείται από 10 ενότητες. Η πρώτη ενότητα με την οποία ξεκινά είναι η «οργάνωση του Νέου Ελληνισμού» και τελειώνει με την ενότητα «προς την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας». Ακόμα και στις μεταγενέστερες εκδόσεις του βιβλίου (υπάρχει έκδοση του βιβλίου και το 1946) το περιεχόμενο είναι ακριβώς το ίδιο αν και το περιεχόμενο της νέας ελληνικής ιστορίας έχει διευρυνθεί σημαντικά, καθώς έχουν μεσολαβήσει σημαντικά ιστορικά γεγονότα.

Με συναισθηματικά φορτισμένο λόγο το βιβλίο ξεκινά με την Άλωση της Πόλης που σηματοδοτεί την πτώση της ελληνικής αυτοκρατορίας αλλά και την αρχή της Μεγάλης Ιδέας: *«ποτέ ο ελληνικός λαός δεν έχασε την πίστη, πως θα έρθη ημέρα, που θα γίνη πάλι ελεύθερος και θα διώξη τον Τούρκο από τη χώρα των πατέρων του»* (σελ. 3). Το πώς διατηρήθηκε άσβεστη η εθνική ιδέα, σύμφωνα με τους συγγραφείς, είναι και ο στόχος του βιβλίου και θα φανεί, όπως γράφεται, στον τρόπο οργάνωσης του ελληνισμού, το κεφάλαιο δηλαδή με το οποίο αρχίζει. Στα επτά κεφάλαια της ενότητας αυτής περιγράφεται *«Πώς ζούσαν οι Έλληνες με τους Τούρκους»*, *«Τι υπέφεραν οι Έλληνες στα χρόνια της σκλαβιάς»*, *«Πώς οργανώθηκε η Εκκλησία στα χρόνια της σκλαβιάς»*, *«οι Φαναριώτες»*, *«Οι κοινότητες»*, *«Η πολεμική δύναμη του Ελληνισμού στα χρόνια της σκλαβιάς»*, *«Τα σχολεία και τα γράμματα στα χρόνια της σκλαβιάς»*.

Το βιβλίο πραγματεύεται δύσκολα και αμφιλεγόμενα θέματα και συχνά υπάρχει αμφιθυμία και απόψεις που δεν συγκλίνουν. Από τη μια μιλάει λοιπόν για ότι στο οθωμανικό κράτος δεν μπορούσαν να ζήσουν όσοι δεν ήταν μουσουλμάνοι, αλλά στη συνέχεια αναφέρει ότι για τους χριστιανούς και τους Εβραίους οι Τούρκοι έκαναν εξαίρεση *«γιατί αυτοί αν και δεν παραδέχονται το Μωάμεθ για προφήτη, πιστεύουν όμως στον ίδιο Θεό»*. *Θα έπρεπε όμως να έχουν θρησκευτικό κράτος με θρησκευτικό αρχηγό, τον Πατριάρχη»* (σελ. 4). Στο κεφάλαιο *«Τι υπέφεραν οι Έλληνες στα χρόνια της σκλαβιάς»* περιγράφονται αναλυτικά όλα τα δεινά των Ελλήνων και ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στο παιδομάζωμα και στους γενίτσαρους. Βέβαια, δε διστάζουν οι συγγραφείς να αναφέρουν ότι υπήρχαν και Έλληνες που από μόνοι τους αλλαξοπιστούσαν, *«αυτοί που δεν πίστευαν βαθιά»* (σελ. 6).

Ένα άλλο δύσκολο θέμα στο οποίο αναφέρεται το βιβλίο είναι τα προνόμια του Πατριαρχείου. Οι συγγραφείς αναφέρονται στη Χριστιανική εκκλησία της Ανατολής η οποία είχε μερικά προνόμια, τα οποία τον καιρό των Τούρκων έγιναν περισσότερα, καθώς η μωαμεθανική θρησκεία τους αναγνώριζε πως οι χριστιανοί αποτελούσαν ιδιαίτερο θρησκευτικό κράτος. Περιγράφεται μάλιστα η πρώτη εκλογή Πατριάρχη, του Γεννάδιου, τον οποίο δέχτηκε με μεγάλες τιμές ο Σουλτάνος στο παλάτι, προσφέροντάς του πλουσιοπάροχο γεύμα και δώρο μια χρυσή πατερίτσα (σελ. 7). Το πόσο σημαντική ήταν η εξουσία που δινόταν φαίνεται από το ότι ο Πατριάρχης γίνεται για πρώτη φορά όχι μόνο θρησκευτικός αρχηγός αλλά και πολιτικός (έως τότε τα χρέη αυτά εκτελούσε ο αυτοκράτορας) με εξουσία και δικαιοδοσία όχι μόνο στους Έλληνες χριστιανούς αλλά σε όλους τους ορθόδοξους. Στην εκκλησία βέβαια αναγνωρίζεται ο σημαντικός ρόλος να κρατάει την πίστη για τη θρησκεία και την αγάπη για την πατρίδα.

Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στους Φαναριώτες, στους οποίους αποδίδεται το ξεκίνημα της Μεγάλης Ιδέας, και στον ρόλο που διαδραμάτισαν: «Οι φαναριώτες λοιπόν και στην Πόλη και στις ηγεμονίες προστάτησαν τα συμφέροντα του έθνους και την παιδεία του. Στα παλάτια τους γινόταν συχνά συζήτηση για την απελευθέρωση του έθνους και άρχισε να γεννιέται η μεγάλη ιδέα» (σελ. 11).

Στο κεφάλαιο «Τα σχολεία και τα γράμματα στα χρόνια της σκλαβιάς», υπάρχει αναφορά στο «κρυφό σχολειό» ως εξής: «για διακόσια χρόνια σταμάτησε κάθε μόρφωση στο έθνος. Η παιδεία περιωριζόταν σε λίγα γράμματα, που δίδασκαν οι παπάδες τα παιδιά στους νάρθηκες των εκκλησιών ή στα μοναστήρια. Πολλές φορές μάλιστα γινόταν και αυτό κρυφά, τη νύχτα, για να μη το καταλάβουν οι Τούρκοι. Από εκεί βγήκε και το δημοτικό τραγούδι: Φεγγαράκι μου λαμπρό..... (σελ. 16). Είναι όμως διαφορετική η κατάσταση που αρχίζει να αναπτύσσεται στην Παιδεία μετά τον 17^ο αιώνα όταν πλέον αρχίζουν να δημιουργούνται ονομαστά σχολεία, στα οποία διδάσκουν φημισμένοι δάσκαλοι, οι διδάσκαλοι του Γένους όπως ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Νικηφόρος Θεοτόκης, ο Κωνσταντίνος Οικονόμος, ο Βάμβας, ο Γεώργιος Γεννάδιος. Ιδιαίτερη μνεία και αναφορά γίνεται στον Αδαμάντιο Κοραή (σελ. 17).

Εικόνα 5. Παιδικό λογοτεχνικό βιβλίο το οποίο συχνά συνόδευε τη διδασκαλία της Ιστορίας

Στο αντίστοιχο βιβλίο του Χωραφά του 1913 με τίτλο *Ιστορία της Νέας Ελλάδος* το «κρυφό σχολειό» αναφέρεται ως εξής: «*Η παιδεία του έθνους περιωρίζετο εις τα ολίγα κολλυβογράμματα, τα οποία εδίδασκαν τους Ελληνόπαιδας οι ιερείς εις τους νάρθηκας των Εκκλησιών ή εις τα μοναστήρια. Πολλάκις μάλιστα και τούτο εγένετο κρυφίως την νύκτα ένεκα της καταδιώξεως των Τούρκων. Εκ τούτου έχει την αρχήν το δημοτικόν άσμα «φεγγαράκι μου λαμπρό» (σελ. 13).*

Εκτενέστερες είναι οι αναφορές στα «φανερά» ελληνικά σχολεία που λειτούργησαν κατά την Τουρκοκρατία από τις αρχές του 17ου αιώνα και μετά:

«Ευτυχώς από του 17^{ου} αιώνας τα πράγματα μετεβλήθησαν. Εις τούτο προ πάντων συνετέλεσαν η κοινότης της Ενετίας. Εκεί είχαν συρρεύσει είτε χάριν ασφαλείας είτε δι' εμπορικούς σκοπούς πάρα πολλοί Έλληνες. Ούτοι πρώτον μεν εφρόντισαν διά την ίδρυσιν ιδικής των εκκλησίας, έπειτα δε και διά την ελληνικήν μόρφωσιν των παιδων των. Ίδρυσαν λοιπόν εκεί σχολείον ελληνικόν, εις το οποίον εγένοντο δεκτοί μόνον Έλληνες ορθόδοξοι. Η κοινότης αύτη κατόπιν, επειδή ήξευρε την αμάθειαν, η οποία επικρατούσεν εις την Ελλάδα, εφρόντισε διά την ίδρυσιν σχολείων εις αυτήν. Αυτήν εμιμήθησαν έπειτα και άλλαι ελληνικαί κοινότητες του Εξωτερικού. Κατ' αυτόν τον τρόπον ιδρύθησαν εις την Ελλάδα αρκετά σχολεία, όπως εις τα Ιωάννινα, εις τας Αθήνας, εις την Λεβάδειαν, εις την Πάτμον. Από τα σχολεία αυτά εξήλθον αρκετοί διδάσκαλοι. Αλλά και αι άλλαι ελληνικαί κοινότητες εφιοτιμήθησαν τότε να ιδρύσουν σχολεία. Ωσαύτως τα Πατριαρχεία ίδρυσαν διάφορα σχολεία εις τον Άθω και εις την Κωνσταντινούπολιν, όπου ήκμασεν η μεγάλη του Γένους Σχολή. Και εν γένει κατά τον 18ον αιώνα όλαι αι πόλεις και τα χωρία εφιοτιμούντο να έχουν τα σχολεία των. Εδίδασαν δε εις σχολεία αυτά διδάσκαλοι ονομαστοί, οι οποίοι ωνομάσθησαν δάσκαλοι του Γένους. Μεταξύ αυτών περιφημότεροι υπήρξαν ο Ευγένιος Βούλγαρις, ο Νικηφόρος Θεοτόκις, ο Κωνσταντίνος Οικονόμος, ο Βάμβας, ο Γεώργιος Γεννάδιος κ.ά.» (σελ. 13-14).²⁸

Γενικά, στα σχολικά βιβλία της περιόδου αυτής υπάρχει κοινή σύγκλιση στην αναφορά στα θέματα της παιδείας. Όπως αναφέρουν οι Μπουζάκης & Κανταρτζή (2019: 79) «*υπάρχουν αναφορές στα “κρυφά σχολεία” που λειτούργησαν, κατά τους συγγραφείς, με τους ιερείς ως δασκάλους στους νάρθηκας των εκκλησιών και τα μοναστήρια. Εκτός, όμως, από τα “κρυφά σχολεία” υπάρχουν αναφορές ότι από τον 17^ο αιώνα και μετά λειτούργησαν και “φανερά σχολεία” με πρωτοβουλία είτε ελληνικών κοινοτήτων είτε του Πατριαρχείου (γίνεται ειδική αναφορά στην κοινότητα της Ενετίας). Μάλιστα, γίνεται λόγος για τους δασκάλους του Γένους, τον Ευγένιο Βούλγαρη, τον Κωνσταντίνο Οικονόμο, τον Νεόφυτο Βάμβα και τον Γεννάδιο αλλά και στον Αδαμάντιο Κοραή (εγχειρίδιο Ψύλλα) που, βέβαια, δεν δίδαξε αλλά συνέγραφε σημαντικά συγγράμματα».*

Ιδιαίτερο κεφάλαιο και αναφορά γίνεται στο έργο του Ρήγα Φεραίου και τον ηρωικό του θάνατο «*Ο Ρήγας χάθηκε, μα το ευγενικό του αίμα άναψε φωτιά στις καρδιές των Ελλήνων. Τα τραγούδια του τα τραγουδούσαν σε όλη την Ελλάδα και σκόρπιζαν παντού τον ενθουσιασμό για την ελευθερία..» (σελ 28-31).*

²⁸Οι σχετικές αναφορές προέρχονται από το βιβλίο Μπουζάκης, Σ. & Κανταρτζή, Ε. (2019). *Τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας του δημοτικού σχολείου (1917-2017). Η διαχείριση των εθνικών τραυμάτων, επιτευγμάτων και μύθων*. Αθήνα: Gutenberg.

Πότε ξεκίνησε η Επανάσταση; Εντύπωση προκαλεί στο συγκεκριμένο βιβλίο ότι δεν υπάρχει συγκεκριμένη αναφορά για το πού και πότε ξεκίνησε η επανάσταση του 21. Είναι ένα θέμα το οποίο δημιούργησε και αυτό διχογνωμίες και αντιπαραθέσεις. Ο επίσημος εορτασμός καθιερώθηκε από τον βασιλιά Όθωνα το 1838 μετά από πρόταση του Υπουργού Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης, Γ. Γλαράκη, όταν υπέγραψε το βασιλικό διάταγμα που καθιέρωσε τον επίσημο εορτασμό την 25^η Μαρτίου, ημέρα που κρίθηκε σκόπιμη καθώς συμπίπτει και με την Εορτή του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου και ήταν πράγματι η ημέρα κατά την οποία σχεδιαζόταν η έναρξη της επανάστασης.

Πότε λοιπόν σύμφωνα με τους συγγραφείς του βιβλίου ξεκίνησε η επανάσταση; Σχεδόν τυχαία αναφέρει το βιβλίο στο κεφάλαιο «Η επανάσταση ξεσπά στην Πελοπόννησο» (σελ. 48) αλλά δεν αναφέρει τη συγκεκριμένη ημερομηνία της 25^{ης} Μαρτίου: «*Δύο ασήμαντα και τυχαία περιστατικά έδωσαν αφορμή κατά τη μέση Μαρτίου ν' αρχίσει η επανάσταση. Το ένα ήταν μια πρόποση που έκαμε ο Ασημάκης Ζαΐμης στην Κερπινή, ευχόμενος να ελευθερωθή γρήγορα το έθνος, το άλλο ήταν πως δύο Έλληνες κλέφτες λήστεψαν ένα Τούρκον εισπράκτορα...*». Δεν αναφέρει επίσης τον τόπο έναρξης. Είναι κάτι που προξενεί εντύπωση καθώς στην έκδοση του 1913 του βιβλίου Ιστορίας του Χωραφά υπάρχει συγκεκριμένη αναφορά για την έναρξη της επανάστασης και την ύψωση του λάβαρου στη μονή της Αγίας Λαύρας (Μπουζάκη & Κανταρτζή, 2019: 61-62).

Αλλά και σε άλλα βιβλία ιστορίας της ίδιας περιόδου, όπως στο βιβλίο Ιστορίας του Ψύλλα υπάρχει συγκεκριμένη αναφορά²⁹. Στο βιβλίο αυτό τα σχετικά με την Αγία Λαύρα αναφέρονται σε ξεχωριστό κεφάλαιο με τίτλο «Η κυρίως Ελληνική Επανάστασις - Αγώνες της Τουρκίας προς κατάπνιξιν της ελληνικής επαναστάσεως» (σελ. 39-40). Στο παραπάνω κεφάλαιο, στο οποίο υπάρχει και φωτογραφία του Παλαιών Πατρών Γερμανού με λεζάντα «Ο Αρχιεπίσκοπος Πατρών Γερμανός», η αναφορά στην Αγία Λαύρα έχει ως εξής: «*Την 25ην Μαρτίου, ημέραν του Ευαγγελισμού, ο Αρχιεπίσκοπος Πατρών Γερμανός ύψωσεν την σημαία της Επανάστασεως εις την μονήν της Αγίας Λαύρας, πλησίον των Καλαβρύτων, και ηυλόγησε τον αγώνα. Απ' εκεί δε με τους προκρίτους Ζαΐμην, Λόντον, Ρούφον και άλλους οπλαρχηγούς μετέβη εις τας Πάτρας και έστησεν εις την πλατείας του Αγίου Γεωργίου την σημαίαν της επαναστάσεως, την οποίαν με ενθουσιασμόν ησπάζοντο πλήθος λαού και ωρκίζοντο να ελευθερωθούν ή να αποθάνουν*» (Μπουζάκης & Κανταρτζή, 2019: 67-68).

Στους αγώνες των Σουλιωτών υπάρχουν εκτενείς αναφορές στο βιβλίο με τίτλο «Οι αγώνες των Σουλιωτών κατά του Αλή-πασά» (σελ. 31-37). Στον «χορό του Ζαλόγγου» υπάρχει σχετικό κείμενο που έχει ως εξής: «*Μα ύστερ' από δυο μέρες τελείωσαν τα τρόφιμα και τα πολεμοφόδια που είχαν μαζί τους. Τότε οι γυναίκες τους φίλησαν για στερνή φορά τα παιδιά τους και τα έρριξαν από το ύψος εκείνο στους γκρεμούς. Έπειτα πιάστηκαν μόνες τους σε χορό και σε κάθε γύρο έπεφτε και από μια στο βαθύ γκρεμό. Ο χορός βάσταξε ώσπου έπεσαν όλες...*» (σελ. 36). Η ίδια αφήγηση της ηρωικής θυσίας των Σουλιωτισσών είναι αγαπημένο θέμα σε όλα τα αναγνωστικά όχι μόνο αυτής της περιόδου αλλά και των μεταγενέστερων χρόνων.

«Οι Σουλιώται, ιδόντες τον μέγαν κίνδυνον, απεφάσισαν να δώσουν τέλος εις την ζωήν των. Ουδείς ήθελε να παραδοθή. Οι άνδρες έσυραν τας σπ άθας αυτών και επέπεσον κατά των Τούρκων ως λέοντες. Αι γυναίκες, φέρουσαι τα τέκνα αυτών

²⁹Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος δια την ΣΤ' τάξιν των Δημοτικών σχολείων κατά το επίσημον πρόγραμμα του Υπουργείου της Παιδείας, του Αλεξάνδρου Ψύλλα, δημοδιδασκάλου, Βιβλιοπωλείον Ιωαν. Ν. Σίδερη, Εν Αθήναις, Οδός Σταδίου 52 (Μέγαρον Αρσακείου), 1924 (αξία 6 δρχ.).

προ των βαράθρων κατεφίλουν αυτά, έπειτα τα ελάμβανον εκ του ποδός και τα εξεσφενδόνιζον εις την άβυσσον! Μετά τούτο ώρμων με την σπάθην ανά χείρας κατά των Τούρκων και εμάχοντο ως λέαιναι... Όσοι άνδρες και γυναίκες εκινδύνευον να συλληφθώσιν, εκρημνίζοντο εις τα βάραθρα και έπιπτον επί των συντριμμάτων των τέκνων αυτών... Όλα τα υπέφερον, όλα! Μόνον εις χείρας των Τούρκων δεν ήθελον να πέσουν. Αι γυναίκες ήκουον την δουλειάν και έφριπτον. Προετίμων να κατασυντρίψουν τα τέκνα αυτών και να κατασυντριβούν και αι ιδιαι μάλλον ή να ζήσωσιν ως δούλαι κατάκλειστοι εις τους γυναικωνίτας των Τούρκων. Τοιαύται υπήρξαν αι Ελληνίδες αύται» (Νιρβάνας, Π. & Ζήσης, Δ. (1935). Νέα Ζωή, Αναγνωστικόν ΣΤ΄ Τάξεως. Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου, 97).

Εικόνα 6. Εξώφυλλο του βιβλίου, Νιρβάνας, Π. & Ζήσης, Δ. (1935). Νέα Ζωή, Αναγνωστικόν ΣΤ΄ Τάξεως. Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου, 97

Εικόνα 7. Εξώφυλλο και εσωτερική σελίδα από το Αναγνωστικό, Βασιλόπουλος, Στέφανος, (1937). Ελλάς και Έλληνες. Αναγνωστικόν ΣΤ΄ Δημοτικού. Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Δ. Ν. Τζάκα-Σ. Δελαγραμμάτικα

Ένα άλλο δύσκολο θέμα που διαπραγματεύεται το βιβλίο είναι οι Εμφύλιοι πόλεμοι «φιλονικούσαν οι στρατιωτικοί με αρχηγό τον Κολοκοτρώνη, και οι πολιτικοί με αρχηγό το Μαυροκορδάτο» (σελ. 82). Αποκορύφωμα των φιλονικιών η φυλάκιση του Κολοκοτρώνη στην Ύδρα και ο θάνατος του Οδυσσέα Ανδρούτσου, δολοφονία μάλλον «Ο Γκούρας έπιασε τον Οδυσσέα και τον εφυλάκισε στο βενετσιάνικο πύργο απάνω στην Ακρόπολη των Αθηνών. Σε λίγο όμως βρέθηκε το σώμα του Οδυσσέα κομματιασμένο κάτω από τον πύργο. Διαδόθηκε πως θέλησε να ξεφύγει και γκρεμίστηκε. Μπορεί όμως και να σκοτώθηκε κατά προσταγή του Γκούρα, και έπειτα να πετάχτηκε το πτώμα του από τα τείχη του πύργου» (σελ. 83).

Τα πράγματα έφτασαν σε τέτοιο σημείο που οι συγγραφείς ομολογούν ότι καλά που έφτασαν οι φιλέλληνες και ειδικά ο Μπάιρον οι οποίοι προσπάθησαν να τους μονοιάσουν: «Την άλλη φορά τους έσωσαν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις, καθώς είχαν αρχίσει ξανά οι εμφύλιες διαμάχες» (σελ. 84).

Ξεφεύγοντας από τον κανόνα είναι και η αναφορά στον Καποδίστρια του οποίου αναγνωρίζει τις αρετές αλλά του καταλογίζει απολυταρχικό τρόπο κυβέρνησης: «με όλη τη φιλοπατρία που είχε ο Καποδίστριας και με όλη τη διάθεση να εργαστή για την Ελλάδα βρήκε από την αρχή μεγάλη αντίδραση. Ο Καποδίστριας καθώς είχε υπηρετήσει τόσα χρόνια στη Ρωσία, είχε φρονήματα μοναρχικά. Πίστευε πως το συνταγματικό πολίτευμα δεν ήταν ακόμη κατάλληλο για την Ελλάδα. Από την αρχή λοιπόν ανάγκασε τη βουλή να παραιτηθή και κυβερνούσε μόνος του, σαν απόλυτος κύριος. Ακόμη κατάργησε το κοινοτικό σύστημα και διαίρεσε το κράτος σ' επαρχίες που τους διώριζε ο ίδιος» (σελ. 115).

Εικόνα 8. Εξώφυλλο και εσωτερική σελίδα από το Αναγνωστικό Δ. Κοντογιάννη, Ν. Κοντόπουλου, Π. Νιρβάνα & Δ. Ζήση (1940) Αναγνωστικό ΣΤ' Δημοτικού, Αθήνα: ΟΕΣΒ

Μια σειρά από ηρωικά γεγονότα και πράξεις ανδρείας διατρέχει το βιβλίο, ιδίως στα κεφάλαια με την έναρξη της επανάστασης. Ήρωες και ηρωικά γεγονότα, πράξεις ανδρείας και πατριωτισμού, σκηνές αυτοθυσίας, βαθιά αίσθηση του καθήκοντος διατρέχουν τις σελίδες του. Ο σκοπός εξάλλου του μαθήματος είναι η δημιουργία εθνικής ταυτότητας και η χάραξη αξιών στους μικρούς μαθητές, σκοπό που εξυπηρετούν και τα αντίστοιχα αναγνωστικά αυτής της περιόδου και συνάδει με τους στόχους των Αναλυτικών Προγραμμάτων των σχετικών μαθημάτων.

Εικόνα 9. Εξώφυλλο και εσωτερική σελίδα από το Αναγνωστικό Ε. Φωτιάδου, Η. Μηνιάτη, Γ. Μέγα, Δ. Οικονομίδου & Θ. Παρασκευοπούλου, (1967) Αναγνωστικόν Έκτης δημοτικού, Αθήνα: ΟΕΔΒ, (εικ. Α. Αστεριάδης)

Και όλα αυτά σε έναν ιστορικό λόγο που υποτίθεται πρέπει να είναι αντικειμενικός και ουδέτερος. Αν και στην περίοδο αυτή φαίνεται πως στο συγκεκριμένο βιβλίο επιχειρείται μια διαφορετική αφήγηση της ιστορίας που διαφέρει ελαφρώς μεν αλλά αρκετά σημαντικά από αντίστοιχα βιβλία Ιστορίας και Αναγνωστικά της περιόδου. Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί από το ότι συχνά οι επιτροπές αξιολόγησης δεν εμβάθυναν τόσο στο περιεχόμενο σχολικού εγχειριδίου, αλλά έδιναν βαρύτητα κυρίως στη γλώσσα του και στο πόσο μπορούσε να εκφύσησει μέσα από την ιστορική αφήγηση συναισθήματα εθνικής υπερηφάνειας και φιλοπατρίας στους μικρούς μαθητές.

Το βιβλίο τελειώνει με την Ενότητα «Προς την πραγματοποίηση της μεγάλης ιδέας». Μετά την περιγραφή των νικηφόρων πολέμων και την εξιστόρηση των πολιτικών και στρατιωτικών συμβάντων το εγχειρίδιο κλείνει με τις μαύρες σελίδες της αφήγησης της μικρασιατικής καταστροφής. Η αφήγηση είναι λιτή και σύντομη «*Μα και ο ελληνισμός που ήταν από αιώνες στις χώρες αυτές, ξεριζώθηκε και απάνω από ένα εκατομμύριο Έλληνες ζήτησαν σωτηρία στην Ελλάδα*» (σελ. 155).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αβδελά, Ε. Ε. (1998). *Ιστορία και σχολείο*. Αθήνα: Νήσος.
- Αγγελάκη, Ρ. (2018). Διαπολιτισμική λογοτεχνία και ιστορικός εγγραμματισμός: εκπαίδευση στον 21^ο αιώνα. Στο Π. Παπαδημητρίου & Χ. Κωσταρής (επιμ.) *Πρακτικά του 3^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου «Η εκπαίδευση στον 21^ο αιώνα: Αναζητώντας την τέχνη, την καινοτομία, τη δημιουργικότητα*», Β' τόμος, σελ. 70-79, <https://ekedisy.gr/praktika-3ou-synedriou/>
- Αγγέλου, Α. (1997). Το κρυφό σχολειό, χρονικό ενός μύθου. Αθήνα: Εστία
- Αθανασιάδης, Χ. (2015). *Τα αποσυρθέντα βιβλία- Έθνος και σχολική ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Αθανασιάδης, Χ., (2010). Έθνος και Σχολική Ιστορία : η πολεμική στο βιβλίο Ιστορία Ρωμαϊκή και Μεσαιωνική 146 π.Χ. – 1453 μ.Χ. της Β' Γυμνασίου (1965), *Δοκιμές*, 15-16.
- Ανδρέου, Α. & Κασβίκης, Κ. (2007). Το μετέωρο βήμα της σχολικής Ιστορίας στα νέα εγχειρίδια για το Δημοτικό Σχολείο. Στο Ανδρέου, Α. (Επιμ.). *Η Διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η Έρευνα στα Σχολικά Εγχειρίδια*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Βόγλης, Π., Ανδριανοπούλου, Κ., Κασβίκης, Κ., Κόκκινος, Γ., Κουλούρη, Χ., Παληκίδης, Α.,

- Παπανδρέου, Ζ., Πετρίδης, Τ., Πυρπυρής, Π., & Σακκά, Β. (2017). *Σχέδιο προγραμμάτων Σπουδών για το Μάθημα της Ιστορίας στην Υποχρεωτική Εκπαίδευση*. Αθήνα: ΙΕΠ.
- Γελαδάκη, Σ. (2019). Σχολικά βιβλία και εκπαιδευτική πολιτική: από τον 19ο στον 20ο αιώνα, *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 19, 10-23.
- Γκόλια, Π.. (2007). Οι ιστορικές επέτειοι στο σχολικό χωροχρόνο. Ανδρέου, Α. (Επιμ.). *Η Διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η Έρευνα στα Σχολικά Εγχειρίδια*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 549-579.
- Γκόλια, Π. (2011). *Υμνώντας το Έθνος*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Δημαράς, Α. (2017). *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, Τόμος Α' 1821-1894*. Αθήνα: Το Βήμα.
- Δημαράς, Α. (2017). *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε. Τόμος Β' 1894-1967*. Αθήνα: Το Βήμα.
- Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, (2019) Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, Προγράμματα Σπουδών-Σχολικά εγχειρίδια: από το παρελθόν, στο παρόν και το μέλλον. Αθήνα: ΙΕΠ, 19
- Ferro, M., (2000). *Πώς αφηγούνται την Ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κανταρτζή, Ε. (1991). *Η εικόνα της γυναίκας. Διαχρονική έρευνα των αναγνωστικών βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Το παραπρόγραμμα και τα στερεότυπα που επιβάλλει στους ρόλους των δυο φύλων. *Νεοελληνική Παιδεία*, 24, 1992, 107-114.
- Κανταρτζή, Ε. (2002). *Ιστορική αναδρομή της εικονογράφησης των παιδικών και σχολικών βιβλίων*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Κανταρτζή, Ε. (1994^α). *Ιστορία των ελληνικών αναγνωστικών βιβλίων, Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 75, 1ο μέρος, 30-34.
- Κανταρτζή, Ε. (1994^β). *Ιστορία των ελληνικών αναγνωστικών βιβλίων. Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 76, 2^ο μέρος, 44-50.
- Κανταρτζή, Ε. (2003). *Τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων στα σχολικά εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Κανταρτζή, Ε. (2012). *Ιδεολογία και εκπαιδευτική πολιτική: ίδρυση και λειτουργία του ΟΕΣΒ από το 1937 έως το 1981*. Στο Κ. Δ. Μαλαφάντης, Ν. Ανδρεαδάκης, Δ. Καραγιώργος, Γ. Μανωλίτσης & Β. Οικονομίδης (επιμ.). *Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα, 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο, 19-21 Νοεμβρίου 2010, Τόμος Α'* (σσ. 239-256). Αθήνα: Διάδραση.
- Κανταρτζή, Ε. (2019). *Η εικόνα χίλιες λέξεις: σχολικό βιβλίο και εικονογράφηση. Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 19, 49-63.
- Καρακατσούλη, Α. (2011). *Στη χώρα των βιβλίων. Η εκδοτική ιστορία του Βιβλιοπωλείου της Εστίας 1885-2010*. Αθήνα: Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων.
- Καυκά, Δ. Η διαφοροποίηση στο μάθημα Ιστορίας: Παράδειγμα εφαρμογής στην ιστορία ΣΤ' Δημοτικού. Στο Π. Παπαδημητρίου & Χ. Κωσταρής (Επιμ.), *Πρακτικά του 3ου Πανελλήνιου Συνεδρίου «Η εκπαίδευση στον 21^ο αιώνα: Αναζητώντας την τέχνη, την καινοτομία, τη δημιουργικότητα»*, Β' Τόμος. Ανακτήθηκε από <https://ekedisy.gr/praktika-3ou-synedriou/>
- Καψάλης, Α. & Χαραλάμπους, Δ. (2008). *Σχολικά εγχειρίδια: θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κοκκίνη, Ε. (1989). *Δημήτρης Γληνός. Η εποχή, η ζωή και το έργο του. Τα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου 1910-1920*. Αθήνα: Φιλιππότης.

- Κόντονη, Α. (1997). *Το νεοελληνικό σχολείο και ο πολιτικός ρόλος των παιδαγωγικών συστημάτων*. Αθήνα: Κριτική.
- Κοκκώνης, Ι. (1850). *Οδηγός της αλληλοδιδασκτικής*, Περί των βοηθητικών γνώσεων. Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Βλαστού.
- Κουλούρη, Χ. (1988). *Ιστορία και Γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία 1834-1914. Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις*. Ανθολόγιο κειμένων - Βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων. Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνική Νεολαίας.
- Κουλούρη Χ. (1996). *Φασισμός, Δογματισμός, Συγκρότηση ταυτότητας. Μια προσέγγιση στο λόγο των εγχειριδίων*. Αθήνα: *Μνήμων*, 18
- Κουλούρη Χ. (2000). Οι «σκοτεινοί αιώνες» του οθωμανικού παρελθόντος μας, *Το Βήμα*, 6 Φεβρουαρίου 2000.
- Κουλούρη Χ. (2002). Το παρελθόν της σχολικής Ιστορίας, *Το Βήμα*, 30 Ιουνίου 2002
- Λέφας, Χ. (1942). *Ιστορία της Εκπαιδευσεως*. Εν Αθήναις: ΟΕΣΒ.
- Μαριόλης, Δ. (2007.) «Η σχολική ιστορία στην κλίση του Προκρούστη». Στο: Κάτσικας, Χ., Θερνανός, Κ. (επιμ.). *Νέα αναλυτικά προγράμματα και βιβλία στο σχολείο*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μαυροσκούφης, Δ. (2007). Τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας. Καταστροφική διδακτική ή στρατηγική πρόκλησης ηθικών πανικών; Στο Ανδρέου Α. (επιμ.) *Η Διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η Έρευνα στα Σχολικά Εγχειρίδια*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 74-75
- Μήτσης, Ν. (1999). *Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (1822-1993). Παράθεση πηγών*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπαξεβάνη, Π. & Παπακωνσταντίνου, Δ. (2016) Ανασχεδιάζοντας τα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας: Θεωρία της Γνώσης και αισθητική εμπειρία στη διδασκαλία της Ιστορίας. Στα Πρακτικά του 1^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου «Προγράμματα Σπουδών-Σχολικά εγχειρίδια: Από το παρελθόν, στο παρόν και στο μέλλον», 543-550, <https://ekedisy.gr/praktika-sinedriou/>
- Μπουζάκης, Σ. (2015). Εθνικά «δράματα», «τραύματα» και «θαύματα» στα βιβλία σχολικής ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού σχολείου (1974-2011): από τις σιωπές και τις παραχαράξεις στους ψιθύρους και τις αλήθειες; Στο *Ιστοριογραφία της ελληνικής εκπαίδευσης-Επανεκτιμήσεις και προοπτικές* (Επιμ. Κ. Δαλακούρα, Σ. Χατζηστεφανίδου & Α. Χουρδάκης). Ρέθυμνο: Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Κρήτης.
- Μπουζάκης, Σ. & Κανταρτζή, Ε. (2019). *Τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας του δημοτικού σχολείου (1917-2017). Η διαχείριση των εθνικών τραυμάτων, επιτευγμάτων και μύθων*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπούντα, Ε. (2006). *Η Ιστορία στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση – Αναλυτικά Προγράμματα και Ιστορική Σκέψη Μαθητών*. Αθήνα: Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
- Ξωχέλλης, Π, (2009). *Το σχολικό βιβλίο ως μέσο διδασκαλίας και αντικείμενο εκπαιδευτικής έρευνας. Πρακτικά 10^{ου} Συνεδρίου, Τα διδακτικά εγχειρίδια*. Λευκωσία: Εκπαιδευτικός Όμιλος Κύπρου.
- Παληκίδης Άγγελος, *Οι διδακτικές και ιδεολογικές λειτουργίες της εικονογράφησης των σχολικών βιβλίων ιστορίας: Το παράδειγμα του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και της Αντίστασης στα εγχειρίδια της περιόδου 1950-2000*, (<http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/palikidis.htm>).

- Παπαδημητρίου, Π. (2019). Σχολικά εγχειρίδια: εργαλείο ή τροχοπέδη; (από τη σκοπιά των εκπαιδευτικών), *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 19, 168-172.
- Παπανούτσος, Ε. (1949). Το μάθημα της ιστορίας. *Παιδεία*, 28, 20-28.
- Πετρίδης, Δ.Γ. (1881). *Στοιχειώδεις πρακτικά οδηγία περί διδασκαλίας μαθημάτων εν τοις δημοτικοίς σχολείοις*. Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού.
- Τερζής, Ν. (2008). *Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: ιστορικοκοινωνιολογικό πλαίσιο και "μελέτες" περίπτωσης*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. (1920). «"QUO USQUE TANDEM" ή Η νέα σχολική γλώσσα και ο κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις», *Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου*, 7(1917- 1919), 88-195.
- Φραγκουδάκη, Α., & Δραγώνα, Θ. (1997). (Επιμ.). *Τι είν' η πατρίδα μας, Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

